

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15235705>

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ADABIYOT ORQALI ESTETIK VA NUTQIY KOMPETENSIYALARINI OSHIRISH YO‘LLARI

Yuldasheva Dilafruz Maxamadaliyevna

FarDU o‘qituvchisi, f.f.d (DSc) , dotsent

Abdusamadiy Gulnoza Abiljon qizi

FarDU maktabgacha ta’lim mutaxassisligi

1-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy adabiyot orqali estetik va nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishning muhim o‘rni, kompetensiyani oshirish bo‘yicha tavsiyalar va bolalar uchun samaradorligi yoritilgan. Pedagogik jarayonda badiiy asarlardan foydalanish orqali maktabgacha yoshdagi bolaning tasavvuri, tafakkuri, estetik didi va nutqi qanday rivojlanishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, badiiy adabiyot, nutqiy rivojlanish, ijodiy tafakkur, estetika, kompetensiya, dramatizatsiya.

Hozirgi kunda zamonaviy ta’lim jarayoni insonning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi qarorining 3-bobida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari va ustuvor yo‘nalishlarining birida maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish kabi vazifalar ham belgilab berilgan.

Darhaqiqat, nozik didli bo‘lish, go‘zallikni fahmlay va qadrlay olish, badiiy va nutqiy madaniyat, so‘zlarni chiroyli qo‘llay olish kabi fazilatlarni rivojlantirishda badiiy adabiyot asosiy vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Badiiy adabiyot bolaning dunyoqarashini kengaytirish, uni axloqiy-me‘yorlar bilan tanishtirish, tasavvurini, tafakkurini boyitishda va rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga egadir. Maktabgacha yoshdagi bolalar badiiy asarlarni qabul qilishlarida va tushunishlarida turli holatlar kuzatilishi mumkun. Misol qilib aytadigan bo‘lsak, badiiy asarni o‘qish jarayonida qahramonlarga qayg‘urish va ularga hamdard bo‘lish, shu tufayli bevosita tashqi ifodalangan emotsiyaning kamayishi;

badiiy asar bolaning shaxsiy hayoti emas, balki ko‘proq ertakka o‘xshash bo‘lgani uchun ham uni o‘zgartirishga urunishi;

badiiy asarlar o‘rtasidagi o‘xshashliklarni aniqlashi;

asar qahramoniga xos xislatlarni muhokama qilib, uning yaxshi va yomon jihatlarini tahlil qila olish kabilardir.

Badiiy adabiyot bevosita badiiy tilga suyanadi. Adabiy asarni yaxshi yozish uchun badiiy uslubga yaxshi e‘tibor berish kerak. Alisher Navoiy “Mahbub-ul qulub” da tilni “ko‘ngil xazinasining qulfi”, deya ta’riflaydi. Buyuk shoir kishilarni qisqa va mazmunli, chuqur mantiq bilan so‘zlashga chaqiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo‘ljallangan badiiy asarlar qiziqarli, o‘ziga jalb etuvchi, ravon tilda va albatta mazmundor bo‘lishi muhimdir. Ravon til bilan yozilgan badiiy asarlar bolalarning nutqiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi, so‘z boyligini oshiradi. Shuningdek, badiiy asarlar bolaning estetik kompetensiyalarini shakllantirib, keyingi o‘qish va shaxsiy rivojlanishiga tayyorgarligini ta’minlaydigan madaniyatning tarkibiy qismidir. Shu jumladan nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va shaxsiy fazilatlar to‘plamini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim ahamiyatga ega kelajakdagi hayot faoliyatidir.

Shuningdek, badiiy adabiyot bolalarning estetik kompetensiyasini shakllantirishda ham muhim vazifani bajaradi. Bola she’rni yod olganda, u ohangni, ritmni va tovushlar uyg‘unligini sezadi, bu esa bolaning estetik didini shakllantiradi.

Estetikaga to'xtaladigan bo'lsak, "Estetika" atamasini birinchi bo'lib buyuk olmon faylasufi Aleksandr Baumgarten ilmiy muomilaga kiritgan. Baumgarten estetikani hissiy idrok etish nazariyasi sifatida olib qaradi. Hegel esa o'z ma'ruzalarining birida quyidagicha yozgan edi : *"Estetika" degan nom muvaffaqiyatsiz chiqdi va yuzaki ekani sababli boshqa atama qo'llashga urinishlar bo'ldi. So'zning o'z-o'zicha bizni qiziqitirmasligini nazarda tutib, biz "estetika" nomini saqlab qolishga tayyormiz, buning ustiga, u odatiy nutqqa singishib ketgan...*

Ko'rinib turibdiki estetika go'zallikni tushunish, ijodiy rivojlanish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bola ijodiy jarayonlarning barchasida o'z estetik didini shakllantirib boradi.

-tasviriy san'at bilan bog'lash: o'qilgan badiiy asarga rasm chizish orqali bolaning estetik idroki kuchayadi.

-rolli o'yinlar va dramatizatsiya: ertak yoki hikoyani rollarga bo'lib ijro etish ham bolalarning tasavvurini va obrazli fikrlashini rivojlantiradi.

Bola rivojlanib borar ekan, ular o'zlarini aniq va ishonchli ifoda eta olishlari uchun ularning nutq, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish muhim. Shu o'rinda bolalar badiiy adabiyoti bolalarni har tomonlama rivojlantirishning qudratli vositasi bo'lib xizmat qiladi, u bolalar nutqini rivojlantirish va boyitishga ulkan ta'sir ko'rsatadi.

Bolalar kitoblari she'riy obrazlarda bolaga jamiyat va tabiat hayotini, insoniy his-tuyg'ular va munosabatlar dunyosini ochib beradi hamda tushuntiradi. Badiiy so'z bola nutqini boyitadi, uni obrazli, ifodali qiladi, ona nutqining go'zalligini anglashga yordam beradi.

Badiiy adabiyot orqali nutqiy kompetensiyalarni oshirish usullarini bo'yicha quyidagi tavsiyalarni keltiramiz.

- og'zaki muloqot(hikoyalarni aytib berish va nutq so'zlash):

bu intonatsiyalar va tembrlarni o'z ichiga olgan so'zlarni bir-biri bilan almashish jarayonidir. Bu jarayonda ota-onalar bolalariga uyqudan avval hikoyalar, ertaklar aytib berish yoki nutq so'zlashda yuzaga chiqadi. Bunda bolalar so'z boyligi oshadi va to'g'ri talaffuz qilish shakllanadi.

- she'rlarni yod olish va ularni harakatlar bilan ifodalash:

ertak qahramonlarining nutqini dramatzatsiya qilish orqali ularni jonlantirish

- savol javob usuli:

asardan keyin savol berish bolaning fikrlash va ifoda qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

- matnni qayta hikoya qilish:

bola eshitgan asarni o'z tili bilan qayta hikoya qilib berish orqali og'zaki nutqini mashq qiladi.

so'z boyligini oshirish: badiiy matnlarda, asarlarda uchraydigan yangi so'zlar bilan tanishish va ularni nutqda qo'llash orqali lug'at boyiydi.

Bundan tashqari "Ertakni davom ettir" o'yinida bolaning ijodiy fikrlashi rivojlanadi, tasavvuri kengayadi. "Qahramon tanlash" esa bolaning estetik tanlov qilish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning estetik kompetentsiyasini rivojlantirishning nazariy va uslubiy apparati yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va pedagogik tajribani umumlashtirish asosida biz quyidagi yondashuvlarni tanladik va birlashtirdik: umumiy ilmiy darajada - ko'p madaniyatli yondashuv; xususan- ilmiy darajada - poliartistik yondashuv; uslubiy va texnologik daraja – ishtirokchi yondashuv. Ko'p madaniyatli yondashuv J.Banks, K.Grant, O.V.Gukalenko, N.V.Kuzmina, I.L.Suprunova, P.Yang va boshqalarning ishlarida ko'rib chiqilgan. Badiiy adabiyot bolalarni har tomonlama tarbiyalashning asosiy vositasi bo'lib, u ular nutqiy va estetik kompetensiyalarini rivojlantirish va boyitishga ulkan hissa qo'shadi. Badiiy adabiyot orqali bola go'zallikni anglashi, so'z boyligini oshirishi, fikrni ifoda etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni dastlab badiiy adabiyot bilan tanishtirishni ularning yosh imkoniyatlari, nutqiy rivojlanish va adabiy asarlarni qabul qila olish darajasini hisobga olgan holda amalga oshirish zarurdir. Shunday ekan, pedagoglar bolalarga tarbiyaviy va didaktik vosita sifatida badiiy adabiyotdan keng foydalanib, faol qo'llashlari lozim.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi qarori.
2. Mamasoli Jumaboyev, O‘zbek va chet el bolalar adabiyoti. 2002.
3. Шишова, О.А. Художественное воспитание детей в учреждениях дополнительного образования (на материале школ искусств): автореф. дис.... канд. пед. наук / О.А. Шишова. - М.: Моск. гос. открыткй пед. ун-т, 2000. – 239с.
4. Georg Vilgelm Fridrix Gegel, “ Estetika bo‘yicha ma’ruzalar”
5. F.R.Qodirova. R.M. Qodirova. “Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi” .Toshkent., “Istiqlol”. 2006
6. G.A. Abdusamadiy. (2024). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ADABIYOT ORQALI ESTETIK KOMPETENTSIYASINI SHAKLLANTIRISH MASALASI. *PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA IJTIMOY TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(12)
<https://mudarrisziyo.uz/index.php/pedagogika/article/view/1848>
7. D.R. Babayeva “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi” .Toshkent. 2018